

ВИТОКИ ІДЕЇ «ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ» ЯК ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНУ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ВЧЕННІ ПЛАТОНА

У статті проаналізовано практичні поради Платона щодо облаштування держави та укладання законодавства, що демонструє не лише спільність його ідей із концепцією правової держави, але й відкриває невичерпне джерело рішень, корисних для подальшого розвитку правової думки.

Ключові слова: закон, держава, пріоритети, Платон, наукова думка, принципи.

Інтелектуальний доробок древньогрецького мислителя Платона – це класика історії політико-правових вчень. Але в більшості дослідженнях рідко або незаслужено мало та упереджено згадується діалог «Закони». Хоча якраз там міститься проект реальної держави, можливої в умовах земної дійсності, на протиположність більш розповсюдженому та відомому загалу проекту платонівської утопії з діалогу «Держава». Ця друга держава після ідеальної є нічим іншим як сходинкою від існуючої системи до ідеальної, а отже, на думку Платона, є ближчою, більш зрозумілою та прийнятною для людей (Закони V 739e) [1, с. 293]. Саме тут розгортається та аналізується справедливе законодавство з компромісами та врахуваннями природної людської слабкості. Звідси беруть свої витoki розумні закони, високі принципи законодавства, пріоритет природного та божественного над людським. Платон є тим зачинателем усієї подальшої європейської наукової думки, тому то в його творчому спадку так легко віднайти підтвердження чи спростування ідей будь-якої сучасної концепції. Тож ідея «правової держави» тут аж ніяк не виключення. Якщо не брати до уваги історичні умови та особливості древньогрецького рабовласницького полісу, що, безперечно, не могло не відбитися на нормах і конкретних пропозиціях вирішення проблем, то головні принципи, ключові моменти ідеї, яка пізніше оформилася в концепцію «правової держави», Платоном схоплені доволі чітко й всеохоплююче, що в загальних рисах висвітлено в цій роботі.

Відтак, діалог «Закони» – це реальний, практичний проект з детальними найважливішими порадами законодавцю та правителю для побудови найбільш справедливої, а отже, й найбільш щасливої держави. А хіба не правова держава проголошується сьогодні єдиною, здатною забезпечити своїх громадян щастям і саме це ставиться за головну мету. А Платон ще в свої часи визначив найпершим і найважливішим у житті кожної людини, а від так і для усієї держави, – щастя, і лише це істинно та єдино має стояти на меті. Всі закони по-

винні завжди мати на увазі єдину ціль, і цією ціллю є добродетель (Закони XII 963a) [1, с. 430]. Добродетель дозволяє оволодіти усіма божественними та земними благами – це великі блага, які несуть із собою щастя (Закони I 631c) [1, с. 78]. Щастя окремої людини в повній мірі залежить від щастя цілої держави. А щастя держави загалом залежить від усіх її громадян. Платон зауважує, що від правильного виховання, добродетельності та щастя лише однієї людини, звичайно, державі невеликий зиск. Але якщо говорити загалом, то від виховання залежить дуже багато (Закони I 641bc) [1, с. 89]. Єдине в цьому аспекті, чим суттєво відрізняється держава Платона від правової, це своїм головним призначенням бути не просто зовнішнім механізмом урегулювання конфліктів та дотримання законності, а стати всеохоплюючим, як і вся філософія мислителя, та природним середовищем для створення та забезпечення громадянами своїх благ.

Наступний пріоритет, що ставить перед собою правова держава – це верховенство закону. Для Платона ж бачиться можливість існування двох видів державного ладу: один – де над усім стоять правителі, другий – де і правителям приписані закони (Закони V 735a) [1, с. 187]. Перший лад складається тоді, коли знаходиться гідна за своїми природними задатками людина, що отримує гідне виховання і в її душі абсолютним правителем стає розум та вищий закон світового порядку, окрім цього їй випаде шанс та можливість посісти найвищу посаду в державі, то лише тоді вона, з волі та помічі богів, зможе стати істинним законодавцем, справедливим правителем та розумним політиком водночас. Адже якби з волі божественної долі з'явилася коли-небудь людина, достатньо обдарована за своєю природою, то вона зовсім не потребувала б законів, які б нею керували. Ані закон, ані жодний розпорядок не стоять вище знання. Не може розум бути чийсь слухняним рабом; він повинен керувати всім, якщо тільки за своєю природою істинно вільний (Закони IX 875c) [1, с. 332]. Але ані в часи Платона, ані тепер цього ніде не

зустрінеш, тим паче в недосконалих державах, де йде боротьба за владу і до керма держави стають люди, в яких далеко не розум, а пристрасті душі керують усіма вчинками. Тому просто необхідно прийняти те, що після розуму знаходиться на другому місці, – закон і порядок, які охоплюють своїм поглядом багато речей, хоча й не можуть охопити всього (Закони IX 875d) [1, с. 332]. Тож найголовніша ознака держави на сучасному етапі розвитку людства, що є також і головною ознакою правової держави, – це абсолютне панування закону й чітке дотримання його норм кожним, а особливо представниками влади. У Платона ця вимога звучить так само гостро й незаперечно.

Наступним принциповим моментом для Платона було те, що неправильними є ті закони, які встановлюються не заради загального блага всієї держави в цілому. Там, де закони встановлені в інтересах кількох осіб, мова йде не про державний устрій, а тільки про внутрішні чвари, і зовсім не справедливістю є там те, що називають цим ім'ям. Відтак надавати державні посади слід не тому, хто багатий, сильний, високий зростом, знатний тощо, а тому, хто більш за все слухається встановлених законів і цим отримує перемогу в державі. І не заради гарного слівця називаються тут правителі служителями законів, а в дійсності головним чином від цього залежить доля і спасіння держави. Близькою буде загибель держави, де закон не має сили і знаходиться під чиеюсь владою. Там же, де закон – володар над правителями, вбачається спасіння держави і всіх благ, які лише можуть бути (Закони IV 715bc) [1, с. 167].

Отже, іншими словами, недосконалість людської природи перешкоджає правильно зрозуміти істинну суть справи. Перш за все, звичайній людині важко розпізнати, що істинне мистецтво державного правління опікується не приватними, а загальними інтересами – адже ця спільність пов'язує, приватні ж інтереси розривають державу. І як для спільного, так і для приватного є корисним, якщо загальне влаштоване краще, ніж приватне. По-друге, якщо навіть хто і розпізнає, що від природи все це постає саме так, і засвоїв це в достатній мірі в своїй поведінці, то надалі, ставши необмеженим і самовладним главою держави, він навряд чи зуміє залишитися з цими ж поглядами і не вважатиме за необхідне все своє життя підтримувати в державі загальні потреби, надаючи приватним потребам слідувати за суспільними. Його смертна природа завжди буде принадувати до корисливості та служінню своїм особистим інтересам (Закони IX 875ac) [1, с. 332]. Цей вкрай важливий і необхідний сьогодні принцип, на жаль, не відбивається й не забезпечується в повній мірі в сучасних концепціях, в т. ч. і «правової держави», що має помітні наслідки.

Особливість давньогрецького терміну «закон», що дозволяв зрозуміти його в більш широкому смислі, аніж зараз, а також специфіка мислення Платона загалом, дозволила філософові створити єдине цілісне тіло законодавства, включаючи

в себе звичаї, традиції та навіть форму тлумачень, роз'яснень, а також інші види творчого доробку законодавців. Через це і сфера розповсюдження та впливу закону була набагато ширшою, аніж це допускається і вбачається необхідним сьогодні. З цієї ж причини для Платона істинний закон був водночас і природним, адже не суперечив розумові Космосу та меті держави. А відтак, природний закон був і єдино правильним, будь-що в супереч йому встановлене в державі за своєю суттю водночас суперечило і справедливості, тож не могло принести щастя, ані державі, ані окремим людям. Якщо це правильно зрозуміти і прийняти, то здадуться цілковито абсурдними закиди Платону щодо авторитаризму його проекту в «Законах». Доречніше вже тоді буде назвати таку надмірну регламентацію гарантією щодо захисту прав у всіх сферах життя людини починаючи від призначення керуючого бенкетами наглядати за дотриманням законності та пристойності поведінки, щоби друзі не перейшли межі та не стали ворогами (Закони I 639c–641d) [1, с. 87–89], аж до глибоко приватного життя, прихованого від сторонніх очей (Закони VII 788a) [1, с. 238]. Адже, на думку Платона, не правий той, хто не вважає, що взагалі все має бути впорядковано, сподіваючись, що громадяни в суспільному і всенародному житті діятимуть чітко за законами, тоді як приватне їхнє життя залишатиметься неузаконене й свавільне (Закони VI 780a) [1, с. 232]. Тільки повною регламентацією поведінки людей можна успішно досягнути розумності та стабільності в державі загалом та у житті кожного громадянина зокрема, уникнути будь-яких внутрішніх чвар та непорозумінь, а головне забезпечити чітке функціонування держави як цілісного організму без збоїв, потрясінь та несправедливостей. І саме це в розумних межах свого застосування є реальним забезпеченням захисту прав та свобод кожного громадянина, які так проголошуються правовою державою.

Ще однією важливою ознакою правової держави є розподіл та загальновиборність державної влади. Для давньогрецького філософа самого принципу розподілу державної влади на три гілки це просто не існувало, тож прямих вказівок на це немає. Але декілька обмовок чудово свідчать, що правитель і законодавець, в принципі, є різними особами, які тісно співпрацюють і успіх держави залежить від них обох в повній мірі (Закони IV 710cd) [1, с. 161]. Судді ж є обраними посадовими особами, які мають в своїй сфері діяльності повну владу, є правителями у вчиненні судових справ (Закони VI 767a) [1, с. 218]. Тож тут бачиться явні ознаки зародження принципу поділу влади в сучасному його розумінні. Із загальновиборчим нравом справа бачиться більш заплутаною, але сам принцип обрання державних службовців можна прослідкувати. Право участі у виборах розповсюджується на всіх, хто носить зброю (Закони VI 753b) [1, с. 203]. За законами ж виховання, оволодіння зброєю є загальнообов'язковим для всіх хлопчиків та дівчаток (Закони VII 794ce) [1, с. 245].

Обов'язковість та присудження покарання за участь у загальнодержавних виборах наявна для перших двох майнових станів та відсутня, а отже, явка добровільна для двох нижчих майнових станів громадян держави. Загалом же, щоб вибори правильно відбувалися, то й виборці мають бути гарно виховані, в дусі законів (Закони VI 751cd) [1, с. 201]. Для низки мілких службовців вибори здійснюються уповноваженими народом керуючим органом. Цікавим є те, що навіть військові посади є виборчими і обираються усіма військовозобов'язаними відповідної частини. А ось щодо питання, хто може обиратися та посідати державні посади, то тут є чому повчитися. По-перше, це завжди мають бути люди найкращі в усіх відношеннях (Закони VI 753e) [1, с. 204]. По-друге, аж ніяк не молоді. Не молодше тридцяти років для найнижчих державних посад і аж починаючи з шестидесяти для членів найвищого державного органу. По-третє, кандидат на посаду повинен бути нічим не заплямований, для чого кожен проходить відповідну перевірку **докимасію** – відповідність людини через її тілесне здоров'я та законність народження, а головне – шляхетність походження його родини, чи не забруднений він якимось злочином, а також чи його найближчі родичі не порушували приписів законодавця (Закони VI 759c) [1, с. 210]. Також гідність кандидата перевіряється через представлені ним докази доброчесності усієї його родини та його власні починаючи з дитинства. І останнє, що вкрай важливе для Платона і навряд чи стане прийнятним в сучасних умовах, це те, що до загальних виборів посеред людей завжди враховується ще воля богів шляхом жеребкування між останніми кількома гідними кандидатами або через отримання офіційних підтверджень на обрання кандидата з найсвятіших місць.

Висока правова культура громадян – ознака правової держави. Платон в свою чергу бачить найпріоритетнішим та найголовнішим завданням держави – забезпечити правильне народження та гідне виховання своїх громадян. Адже в приватному та сімейному житті кожної людини є багато дрібничок, що відбуваються не на очах у всіх. Тут під впливом особистого страждання, задоволення і бажань легко виникають явища, що вступають в протиріччя з порадами законодавця, тому й звички громадян виявляються різноманітними і несхожими один на одного, і це – лихо для держави. Належне ж виховання спроможне зробити тіло й душу найпрекраснішими та найкращими (Закони VII 788a-789e) [1, с. 238–240]. Гідне виховання молодих людей, та й самих себе, є не в переконаннях, а в явному для всіх здійсненні в особистому житті того, в чому є намагання переконати інших (Закони V 729c) [1, с. 181]. Законодавець не повинен допускати, щоб виховання дітей було чимось другорядним і йшло як заманеться (Закони VI 766a) [1, с. 217]. І неможна недооцінювати вихованість, адже вона – найпрекрасніше з того, що мають найкращі люди. Якщо ж виховання відхи-

литься зі свого шляху, але його можна виправити, то кожен в міру своїх сил повинен це робити упродовж усього свого життя (Закони I 644b) [1, с. 92]. Отже, для Платона немає нічого більш пріоритетного, аніж вихованість, розумність та освіченність громадян його держави, що, зрозуміло, включає і високу правову свідомість та культуру, оскільки для древнього грека бути громадянином завжди означало активно брати участь в політичному та культурному житті своєї держави.

Верховенство закону у Платона підтверджується також порядком внесення змін до законодавства. Законодавець неминуче пропускає багато дрібничок в питаннях укладу людського життя, особливо в приватній сфері. До того ж нерідко справи потребують індивідуального підходу, уваги законодавця до конкретної ситуації. Тому відповідні посадові особи, що з кожним роком набувають все більше досвіду, постійно повинні робити виправлення і щорічно надавати пропозиції щодо змін, поки не виявиться, що досягнуто межі для цих постанов та звичаїв. За життя законодавця, що запровадить нові закони, такі зміни слід вносити за його погодженням. Після його смерті цим займаються найвищі посадові особи держави. Так продовжуватиметься допоки все не досягне остаточного завершення, а опісля – встановлюється вже непохитно і застосовується поряд з іншими законами, від початку встановленими законодавцем. Надалі тут ніколи не допускається жодного добровільного порушення. Якщо ж в майбутньому виникає необхідність у змінах, то порядок узаконення змін буде ускладнений на стільки, щоб не проникло до законів нічого, що могло б їх спотворити. Відтак в такому разі всім посадовим особам слід зійтися на нараду і звернутися за порадою як до всього народу, так і до божественних виявів волі. Якщо всі будуть згодні, можна здійснити зміни, в протилежному ж випадку – ніяким чином і ніколи: згідно із законом будь-який голос проти тут матиме абсолютну силу (Закони VI 772ad) [1, с. 223–224].

Загалом, на критику Платона, а особливо його діалогу «Закони», належним буде відповісти, що доволі стримано й компромісно розглядає філософ можливі за його часи законопроекти, залишаючи завжди останнє слово за законодавцем, який буде творити конкретне законодавство для конкретної держави. Платон дає лише механізм, виховні поради, правильне розуміння та найголовніші принципи тому, хто спробує взятися за цю, можливо, найскладнішу в людському житті справу, як улаштування державного ладу, впровадження справедливих законів та вирішення інших політичних та суспільних проблем. Читайте «Закони» та навчайтеся – наскрізна порада Платона кожному.

Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що вже платонівські ідеї правильно-го облаштування держави та укладання законодавства мали перед собою найвищі пріоритети, розглядали шляхи досягнення вершини впорядкова-

ності людського співжиття, чого так прагне сучасна концепція правової держави. Тож доробок древньогрецького мислителя варто розглядати не лише як історію витоків ідеї «правової держави», а як гідний матеріал, що має ряд невивчених рішень для подальшого позитивного розвитку сучасної правової думки. Оцінюючи політико-правове вчення Платона, починаєш розуміти, що в арсеналі філософа ще ціла низка неоцінених порад, вивчення яких позитивно вплинуло б на розвиток ідеї «правової держави» та допомогли сучасним державам вирішити важкі питання.

Е. Г. Башук

Истоки идеи «правового государства» как верховенства закона в политико-правовом учении Платона.

В статье проанализированы практические предложения Платона по организации государства и законодательства, что демонстрирует не только общность его идей с концепцией правового государства, но и открывает неисчерпаемый источник решений для дальнейшего развития правовой мысли.

E.G. Bashuk

The origins of the idea of «rule of law» as the rule of law in political and legal Platonism.

The article analyzes the Plato's practical suggestions of forming of a State and Legislation. There is a commonality Plato's ideas with the conception of a lawful state. It shows an inexhaustible source of decisions for further development this conception.

Література

1. Платон. Законы / Платон. Собрание сочинений в 4 т., Т. 4 // Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1994. – С. 71–437.
2. Асмус В. Ф. Платон. Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 160 с.
3. Лосев А. Ф., Тахо-Годи А. А. Платон. Аристотель. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 392 с.
4. Нерсесянц В. С. Платон (Из истории политической и правовой мысли). – М., Юрид. литература, 1984. – 104 с.
5. Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. – М., Наука, 1979. – 263 с.
6. Нерсесянц В. С. Право и закон: Из истории правовых учений. – М.: Наука, 1983. – 366 с.